

Journal of Education Studies

Volume 12
Issue 4 April-June 1984

Article 6

April 2023

การศึกษาเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงสังคม

โอวาท สุธนารักษ์

Follow this and additional works at: <https://digital.car.chula.ac.th/educujournal>

Part of the [Education Commons](#)

Recommended Citation

สุธนารักษ์, โอวาท (2023) "การศึกษาเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงสังคม," *Journal of Education Studies*: Vol. 12: Iss. 4, Article 6.

DOI: 10.58837/CHULA.EDUCU.12.4.6

Available at: <https://digital.car.chula.ac.th/educujournal/vol12/iss4/6>

This Article is brought to you for free and open access by the Chulalongkorn Journal Online (CUJO) at Chula Digital Collections. It has been accepted for inclusion in Journal of Education Studies by an authorized editor of Chula Digital Collections. For more information, please contact ChulaDC@car.chula.ac.th.

การศึกษากับการเปลี่ยนแปลงสังคม

โอวาท สุธนารักษ์

อารัมภบท

ความจริงแล้วแนวคิดเรื่อง “การศึกษา
กับการเปลี่ยนแปลงสังคม” เท่าที่ผ่านมานั้น
ได้มีผู้ศึกษาและเสนอแนวคิดออกมามากทั้งใน
รูปของงานเขียนทางวิชาการและการวิพากษ์-
วิจารณ์ แต่มักจะเป็นการศึกษาโดยมีเนื้อหา
ในลักษณะต่อไปนี้

๑. เป็นการเสนอเนื้อหาในเรื่อง “เทค-
นิกวิธี” กล่าวคือ ได้ตั้งกรอบความคิดในการ
ยอมรับปรัชญาหรือเป้าหมายทางการศึกษาใน
สังคมปัจจุบันให้กับตนเองอยู่ก่อนแล้ว ต่อ
จากนั้นจึงพยายามเสนอเทคนิควิธีว่า ทำอย่างไร
จึงจะสามารถตอบสนองต่อเป้าหมายทางการ
ศึกษาที่ตั้งไว้อย่างมีประสิทธิภาพมากที่สุด เร็ว
ที่สุด สั้นเปลืองน้อยที่สุด เช่น ทำอย่างไรจึง

จะจัดการ บริหาร การศึกษาให้มีประสิทธิภาพ
มากที่สุด หรือในโรงเรียนที่มีครูเพียง ๑-๒
คน และถนัดเฉพาะวิชาใดวิชาหนึ่งนั้น ก็เสนอ
เทคนิควิธีที่สามารถทำให้ครูสอนได้มีประสิทธิภาพ
มากที่สุดและสอนได้ทุกวิชา เป็นต้น

เมื่อได้เสนอเทคนิควิธีดังกล่าวแล้ว ก็
จะไปสู่บทบาทของเทคนิควิธีเหล่านั้นที่จะมี
ผลต่อการพัฒนาการทางการศึกษาตามเป้าหมาย
ที่ตั้งไว้ และจะมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงสังคม
ในที่สุด

๒. “การเปลี่ยนแปลงสังคม” ในความ
หมายที่ศึกษากัน ก็หมายถึงการเปลี่ยนแปลง
ในทิศทางที่สอดคล้องกับ ความต้องการของ
อำนาจรัฐหรือผู้มีอำนาจในการจัดการศึกษาเท่า

นั้น โดยไม่ได้ตั้งคำถามให้กับระบบการศึกษา ปัจจุบันว่ามีคุณค่าปานใด และควรดำเนินไปสู่ทิศทางใด

๓. เป็นการคาดหวังต่อระบบการศึกษาว่ามีศักยภาพเพียงพอที่จะเปลี่ยนแปลงสังคมไปในทิศทางที่ต้องการ เช่น คาดหวังว่าจะให้การศึกษามุ่งแก้ปัญหาและขจัดความไม่เท่าเทียมกันทางเศรษฐกิจและสังคมของคนในชาติ ให้การศึกษาพัฒนาจิตสำนึกทางสังคมของมนุษย์ ให้การศึกษาพัฒนาประชาธิปไตย ฯลฯ แต่กลับขาดการพิจารณาและวิเคราะห์ถึงองค์ประกอบด้านอื่น ๆ ที่สัมพันธ์กันว่า ระบบการศึกษาจะมีศักยภาพถึงเพียงนั้นหรือไม่ และจะมีกระบวนการใดบ้างที่จะนำไปสู่ความคาดหวังนั้นให้ได้ กับการปฏิบัติจริง

บทความนี้จะเป็นการพิจารณาสถานภาพของการศึกษาว่า มีศักยภาพเพียงพอในอันที่จะเปลี่ยนแปลงสังคมไปในทิศทางที่พึงปรารถนา โดยจะเริ่มพิจารณาตั้งแต่จุดกำเนิดของระบบการศึกษา ความสัมพันธ์ระหว่างระบบการศึกษากับระบบอื่น ๆ ของสังคม ภารกิจของระบบการศึกษาตลอดจนภารกิจอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาและการเปลี่ยนแปลงสังคม

บทความนี้มีใช้บทความทางวิชาการ หากแต่หวังว่าจะเป็นส่วนหนึ่งที่จะช่วยกระตุ้นยั่ว และท้าทายให้เกิดการค้นคว้าทางวิชาการที่ลุ่มลึกในขั้นต่อไป

จุดกำเนิดของระบบการศึกษา

ในสมัยโบราณที่สภาพสังคมยังมิได้มีความสลับซับซ้อนนั้น “ระบบสังคมก็คือระบบการศึกษา รัฐก็คือโรงเรียน” นั่นเอง ระบบการศึกษาในความหมายปัจจุบัน ซึ่งหมายถึงสถาบันทางสังคมสถาบันหนึ่งซึ่งมีหน้าที่ในการจัดการศึกษาโดยเฉพาะยังมิได้เกิดขึ้น การถ่ายทอดทางวัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อ และค่านิยมต่าง ๆ กระทำโดยผ่านสถาบันอื่น ๆ ของสังคม เช่น สถาบันครอบครัว สถาบันศาสนา เป็นต้น

ต่อมาเมื่อสภาพการณ์ทางสังคมได้รับการเปลี่ยนแปลงไป ระบบสังคมอื่น ๆ ไม่สามารถตอบสนองภารกิจในด้านการให้การศึกษากับบุคคลในรัฐอย่างเพียงพอ ระบบการศึกษาในความหมายปัจจุบัน จึงเกิดขึ้นมาโดยอาศัยแรงผลักดันจากความจำเป็นในสภาพการณ์หนึ่ง ๆ ของสังคมนั้น ๆ เป็นเงื่อนไขรองรับระบบการศึกษาได้เกิดขึ้นมาเพื่อตอบสนองต่อความต้องการของรัฐในการสร้างความรู้สึกร่วมทางวัฒนธรรมและเผ่าพันธุ์ของคนในชาติ รัฐได้ใช้ระบบการศึกษาเป็นเครื่องมือในการสร้างอำนาจรัฐให้เข้มแข็ง และหล่อเลี้ยงระบบสังคมให้สามารถดำรงอยู่ต่อไปได้โดยตลอด

ดังนั้นการเกิดขึ้นของระบบการศึกษาในสังคมหนึ่ง ๆ จึงเกิดขึ้นในช่วงระยะเวลาที่แตก

ต่างกัน ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขและเหตุปัจจัยแวดล้อมที่เป็นแรงผลักดันในขณะนั้น ๆ เป็นประการสำคัญ

นอกจากจะเกิดขึ้นเพราะแรงผลักดันภายในรัฐเองแล้ว ยังมีผลมาจากอิทธิพลภายนอกหรือการครอบงำจากสังคมภายนอกที่มีอำนาจทางการเมือง เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมที่เหนือกว่าอีกด้วย อิทธิพลการครอบงำนี้ ในระยะแรก ๆ ก็เป็นไปในลักษณะเปิดเผย เช่น ใช้กำลังเข้าบังคับ ส่งคนเข้ามาควบคุมและจัดระบบการศึกษาให้ เป็นต้น ต่อมาจึงค่อย ๆ สลับซับซ้อนขึ้นตามสภาพของสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป คำว่า “อาณานิคมทางปัญญา” “เมืองขึ้นทางวัฒนธรรม” ก็เกิดขึ้นเพราะเหตุนี้

สำหรับในกรณีของไทยนั้น ระบบการศึกษาในความหมายปัจจุบันก็เพิ่งเกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๕ นี้เอง

จากงานวิจัยของวุฒิชัย มูลศิลป์ เรื่อง “แนวความคิดทางการศึกษาไทย” ช่วง พ.ศ. ๒๔๑๑-๒๔๗๕ พบว่าปัจจัยสำคัญที่ก่อให้เกิดการจัดการศึกษาตามแบบใหม่ในสมัยรัชกาลที่ ๕ ได้แก่

๑. การได้รับการศึกษาตามแบบใหม่ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งมีส่วนสำคัญที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางการศึกษาขึ้นในประเทศไทย

๒. การคุกคามของจักรวรรดินิยมตะวันตก ทำให้ไทยต้องหาวิธีการแก้ไขปัญหาคือความอยู่รอดโดยรีบด่วน

๓. การได้รับแรงกระตุ้นและแบบอย่างจากตะวันตก ซึ่งอิทธิพลทางด้านการศึกษาของชาวตะวันตกได้ส่งผลต่อไทยตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาที่มีการติดต่อกับโปรตุเกสแล้ว ในสมัยของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ก็มีการนำวิชาการของตะวันตกมาสร้างป้อมพระราชวัง ฯลฯ และมีการส่งนักเรียนไปศึกษาที่ฝรั่งเศส ด้วย ๓ รุ่น รวม ๒๓ คน แต่เรายังไม่ทราบผลของเรื่องนี้ที่มีต่อประเทศไทยเท่าที่ควรเลย

อิทธิพลจากตะวันตกเริ่มเห็นชัดในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งมีหมอสอนศาสนาเดินทางเข้ามาเพื่อเผยแพร่ศาสนาและวิทยาการสมัยใหม่ มีการตั้งโรงพิมพ์ออกหนังสือพิมพ์ หนังสือเล่ม และตั้งโรงเรียน

๔. การจัดการศึกษาเพื่อความอยู่รอดและเพื่อปรับปรุงประเทศให้ทันสมัย ซึ่งจะทำให้ลุล่วงไปได้ก็ต้องอาศัยคนที่มีความรู้ความสามารถแบบใหม่ ดังนั้นโรงเรียนเพื่อผลิตบุคคลที่มีความรู้เฉพาะด้าน เช่น โรงเรียนแผนที่ โรงเรียนกฎหมาย ฯลฯ จึงได้รับการจัดตั้งขึ้นมา และเนื่องจากความจำเป็นด้านกำลังคนในระยะแรกยังไม่สามารถตอบสนอง

ต่อความต้องการอันรีบด่วนได้อย่างพอเพียง จึงได้มีการว่าจ้างชาวต่างประเทศเข้ามาทำงาน โดยเฉพาะในหน่วยงานที่ต้งขึ้นใหม่ ๆ

ระบบการศึกษาของไทยจึงเกิดขึ้นมาโดยอาศัยแรงบีบคั้นจากปัจจัยภายนอก อันได้แก่อิทธิพลครอบงำจากตะวันตก และปัจจัยภายในอันได้แก่การปรับตัวเพื่อความอยู่รอดของไทยเอง โดยรัฐได้อาศัยระบบการศึกษาให้ทำหน้าที่เป็นกลไกทางสังคมในการตั้งอำนาจเข้าสู่ส่วนกลาง เพื่อสร้างอำนาจรัฐแบบรัฐชาติสมัยใหม่ให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น และสร้างกำลังคนเพื่อรองรับการขยายตัวของระบบราชการในขณะนั้น

จึงเห็นได้ว่า ระบบการศึกษาในความหมายปัจจุบันมิได้เกิดขึ้นมาอย่างล่อย ๆ โดยไม่สัมพันธ์กับระบบสังคมอื่น ๆ

เมื่อระบบการศึกษาได้ถือกำเนิดขึ้นมาเพื่อตอบสนองต่อเงื่อนไขหรือความจำเป็นของรัฐดังกล่าวแล้ว ปรชญา จุดมุ่งหมาย หลักการ ตลอดจนกิจกรรมการเรียนรู้ต่าง ๆ ที่ถูกกำหนดขึ้นในโครงสร้างของหลักสูตร จึงย่อมจะต้องตอบสนองต่อแนวนโยบาย และความต้องการของอำนาจรัฐอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

ความสัมพันธ์ระหว่างระบบการศึกษาและระบบอื่น ๆ ของสังคม

ในสังคมทุกสังคมที่รัฐจัดการและควบคุมการศึกษานั้น รัฐจะใช้ระบบการศึกษาเป็น

เครื่องมือเพื่อให้อุดมการณ์ทางการเมือง เศรษฐกิจและสังคมบรรลุเป้าหมาย การที่รัฐควบคุมการศึกษานั้นก็เพื่อต้องการที่จะสร้างบุคคลในรัฐให้มีบุคลิกภาพหรือลักษณะตามที่รัฐประสงค์ เช่นในสังคมเผด็จการก็เน้นให้ผู้เรียนมีลักษณะว่านอนสอนง่าย ไม่กล้าที่จะคิดโต้แย้ง สังคมทุนนิยมก็เน้นให้ผู้เรียนมีลักษณะของการแข่งขัน สังคมสปร้าตต้องการพลเมืองที่มีร่างกายแข็งแรงอดทนก็เน้นพลศึกษา สังคมเอเธนส์ต้องการคนที่มีวุฒิปัญญาสูงก็เน้นพุทธิศึกษา สังคมศาสนาที่ต้องการคนมีศีลธรรมสูงก็เน้นจริยศึกษา เป็นต้น

อุดมการณ์ทางการศึกษาจะถูกกำหนดโดยอุดมการณ์ของรัฐ ซึ่งมีอุดมการณ์ทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมเป็นแกน ระบบการศึกษาเป็นเพียงปัจจัยหนึ่งในหลายปัจจัยที่จะช่วยให้อุดมการณ์เหล่านั้นบรรลุผล ปรชญาการศึกษาเป็นเพียงส่วนหนึ่งของปรชญาสังคมโดยรวม

จากงานวิจัยของวิทย์ วิศทเวทย์ เรื่อง “ปรชญาการศึกษาไทย พ.ศ. ๒๔๑๑-๒๔๗๕” ได้กล่าวเกี่ยวกับตำแหน่งของการศึกษาในโครงสร้างของสังคมไว้ว่า

“ในเมืองไทยสมัยโบราณ ระบบการศึกษาของสังคมไม่เกี่ยวข้องกับรัฐ รัฐมิได้เป็นผู้จัดการศึกษาสำหรับประชาชนทั่วไป เพราะ

การศึกษาดังกล่าวกระทำกันที่วัด ซึ่งถือได้ว่าเป็นโรงเรียนสำหรับสามัญชน แม้รัฐจะควบคุมศาสนจักรได้ แต่รัฐก็ได้ควบคุมการศึกษาที่วัดจัด เพราะรัฐยังไม่ต้องการอาศัยผลผลิตของระบบการศึกษาที่วัดเพื่อกระทำการใดๆ โดยเฉพาะ และความรู้ที่สอนกันที่วัดก็ไม่ขัดแย้งกับการดำเนินกิจการของรัฐ ระบบการศึกษาที่วัดเกี่ยวข้องน้อยมากกับกิจกรรมด้านการเมือง การปกครอง และเศรษฐกิจของสังคม

เมื่อมาถึงสมัยรัชกาลที่ ๕ รัฐได้เริ่มลงมือจัดแจงและควบคุม การศึกษาสำหรับประชาชนทั่วไป การศึกษาของสังคมไทยแต่เดิมซึ่งเป็นอิสระไม่เกี่ยวข้องกับรัฐ ได้กลายเป็นเครื่องมือของรัฐในการดำเนินกิจการต่างๆ ของสังคมดังได้กล่าวมาแล้ว การศึกษาแต่เดิมซึ่งจัดขึ้นที่วัดนั้นเป็นสะพานพาบุคคลไปสู่ศาสนธรรม มาบัดนี้ได้กลายเป็นสะพานพาไปสู่โลกธรรม และเป็นพาหนะที่จะพาบ้านเมืองไปสู่ความเป็นอารยประเทศ การศึกษาได้กลายเป็นอนุระบบของรัฐ ความรู้ที่สอนที่วัดนั้นไม่เพียงพอสำหรับสังคมไทยยุคใหม่ ดังนั้นรัฐจึงต้องนำวิทยาการจากโลกตะวันตกเพื่อพัฒนาประเทศ....”

คำกล่าวที่ชัดเจนที่สุดเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างระบบการศึกษากับระบบอื่น ๆ

ในสังคม ก็คือคำกล่าวของอริสโตเติลที่ว่า “หากท่านต้องการอะไรในรัฐ ท่านจะต้องใฝ่มันลงไปในโรงเรียน”

ในผลงานของเสนห์ จามริก “การเมืองกับการศึกษาของไทย” ได้กล่าวไว้ว่า

“ในความสัมพันธ์เชื่อมโยงของระบบการศึกษาที่มีอยู่ต่อ โครงสร้างและกระบวนการทางสังคมนั้น ในที่สุดแล้วสภาพปัญหาทั้งหลายของการศึกษาล้วนมีมาแต่เหตุจากคนเรานี่เอง กล่าวคือ เป็นเรื่องที่เกิดขึ้นอยู่กับทัศนคติ ความคิด ความเข้าใจ และการกระทำของคนซึ่งมองปัญหาการศึกษาจากแนวความคิดและปรัชญาทางสังคมและการเมืองในยุคสมัยของตน เฉพาะอย่างยิ่งในช่วงตอนของการเปลี่ยนแปลงสำคัญในประวัติศาสตร์ ระบบการศึกษาของไทยก็เป็นผลของประสบการณ์อันสะท้อนมาจากการเผชิญและตีความหมายของปัญหาการเปลี่ยนแปลงเป็นลำดับมาทำนองเดียวกัน แต่ในขณะเดียวกัน ความคิดและการกระทำก็มีใช้เป็นเพียงเรื่องราวเป็นไปของคนในฐานะปัจเจกบุคคลเท่านั้น หากจะเป็นที่เข้าใจกันได้อย่างถ่องแท้ขึ้น ถ้าพิจารณาหาคูความคิดและการกระทำจากแง่ที่เป็นการแสดงออกของกลุ่มสถานภาพอันเป็นตัวกำหนดสำคัญของแนวและกรอบความคิดและการกระทำซึ่งเป็นสื่อองค์การในการต่อสู้แสวงหาอำนาจอิทธิพลและผลประโยชน์

ในสังคม ระบบการศึกษาแบบที่เรียกว่า “ชนชั้นผู้นำนิยม” ซึ่งมักเป็นแนวโน้มเอียงของระบบการศึกษาทั่ว ๆ ไป รวมทั้งของไทยและซึ่งยังคงครองอิทธิพลสืบทอดมาจนปัจจุบันนี้ นั่นก็เป็นเครื่องสะท้อนและสืบเนื่องมาจากผลความคิดและการกระทำของกลุ่มชนชั้นผู้นำในฐานะเป็นชนชั้นปกครองทำการควบคุมและจัดการศึกษา....

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่า ระบบการศึกษาไม่ได้เป็นระบบที่สามารถถอยตัวแยกออกมาเป็นอิสระจากระบบอื่น ๆ ของสังคม หากแต่เป็นระบบหนึ่งในเครือข่ายของระบบสังคมส่วนรวม จุดกำเนิด วิวัฒนาการ ปัญหาและอุปสรรค ตลอดจนการแตกสลายของระบบการศึกษา ในสังคมหนึ่ง ๆ ล้วนแต่มีเหตุปัจจัยสืบเนื่องมาจากระบบอื่น ๆ ของสังคมทั้งสิ้นที่สัมพันธ์กัน

เราอาจพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างระบบการศึกษากับระบบอื่น ๆ ของสังคมในลักษณะที่เป็นรูปธรรม ได้จากการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างรัฐธรรมนูญ แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ แผนการศึกษาแห่งชาติ ตลอดจนโครงสร้างของหลักสูตรในระบบการศึกษาในระดับต่าง ๆ ว่าจะมีความสอดคล้องและเกื้อหนุนกันเพียงใดในทุกยุคทุกสมัยที่ผ่านมา

ภารกิจของระบบการศึกษา

ในบทนำของ “รายงานการวิจัยประสิทธิภาพโรงเรียนประถมศึกษา : ความเสมอภาคของโอกาสทางการศึกษา” (ตุลาคม ๒๕๑๗) ได้กล่าวเน้นถึงฐานะและบทบาทของระบบการศึกษาไว้อย่างน่าสนใจว่า

“.... ได้มีการยอมรับกันมากขึ้นทุกทีว่า โรงเรียนนั้นมีหน้าที่รับใช้สังคม ทั้งนี้ไม่เพียงแต่เป็นสถาบันการศึกษาเท่านั้น แต่ยังเป็นกลไกอันหนึ่งที่ทำหน้าที่เลือกสรรและรับรองบุคคลเพื่อบรรจุเข้าสู่ระดับชั้นของตำแหน่งต่าง ๆ ทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง การได้รับการศึกษาสูงย่อมหมายถึง การมีโอกาสที่จะได้งานทำที่ดีกว่ามีเกียรติสูงกว่า และมีอิทธิพลทางการเมืองมากกว่าอีกด้วย กล่าวโดยย่อแล้ว โรงเรียนมีบทบาทสำคัญต่อการกำหนดการเลือกวิถีชีวิตของบุคคล โดยเฉพาะโรงเรียนประถมศึกษาในประเทศไทย มีบทบาทอย่างสำคัญในเรื่องนี้เป็นพิเศษ เพราะ ๓ ใน ๕ ของนักเรียนที่จบชั้นประถมปีที่ ๔ ได้ออกจากระบบโรงเรียนไปโดยไม่เรียนต่อ ผลก็คือวิถีชีวิตในอนาคตของเด็ก ๆ เหล่านี้ได้ถูกขีดเส้นตายไว้เสียแต่ต้นมือ” (อ้างใน “การเมืองกับการศึกษาของไทย” ของเสนห์ จามริก หน้า ๑-๒)

เราอาจสรุปภารกิจหลักของระบบการศึกษาได้ดังนี้

๑. เป็นกระบวนการหนึ่งในกระบวนการสังคมประภคที่มุ่งถ่ายทอดทางวัฒนธรรมและทำหน้าที่ขัดเกลาทางสังคมให้แก่บุคคลในรัฐ เพื่อให้มีความคิดและวิถีปฏิบัติที่สอดคล้องกับอุดมการณ์หรือปรัชญาแห่งสังคมนั้น

๒. เป็นสถาบันทางสังคมที่มีบทบาทในการตอบสนองต่อการเปลี่ยนแปลงและการพัฒนาของสังคมส่วนรวม แต่ “การเปลี่ยนแปลงและการพัฒนา” นั้นจะถูกกำหนดให้อยู่ในกรอบหรือขอบเขตที่อำนาจรัฐต้องการ ทั้งนี้เพื่อรักษาคุลยภาพหรือเสถียรภาพของโครงสร้างพื้นฐานทางสังคมไว้ให้สามารถดำรงอยู่ต่อไปได้

๓. ทำหน้าที่ในการกำหนดบทบาทและตำแหน่งทางสังคมให้แก่บุคคลในรัฐ ยิ่งบุคคลได้รับการศึกษาในระดับสูงมากเท่าใด โอกาสที่จะได้รับการเลื่อนชั้นทางสังคมทั้งในแนวนอนและแนวตั้งก็มีมากยิ่งขึ้นเท่านั้น

การศึกษาจึงเป็นปัจจัยหนึ่งในการทำหน้าที่เลือกสรรและรับรองบุคคลในรัฐเพื่อบรรจุเข้าสู่ระดับชั้นของตำแหน่งทางสังคมต่างๆ ทั้งทางเศรษฐกิจ การเมือง และสังคม การให้ความชอบธรรมในการเข้ารับบทบาทและตำแหน่งทางสังคมนี้ กระทำโดยอาศัยรูปแบบ

ของการให้ใบรับรองคุณวุฒิหรือประกาศนียบัตรในระดับการศึกษาต่างๆ

เมื่อมองในแง่นี้ โอกาสในการเลื่อนชั้นทางสังคมของผู้ที่ผ่านระบบการศึกษาในระดับต่างๆ นั้น ก็เปรียบเสมือนกับผลตอบแทนที่ระบบการศึกษามอบให้แก่ปัจเจกบุคคลเพื่อให้เพิ่มความยอมรับในระบบการศึกษาและระบบสังคมนั้นมากขึ้น

แต่ในขณะเดียวกัน ถ้าระบบสังคมมีข้อจำกัดหรือประสบกับภาวะขัดแย้งในตัวเองจนไม่อาจรองรับการขยายตัวของผลิตผลทางการศึกษาในระดับต่างๆ ได้อย่างเพียงพอก็อาจกลายเป็นปัจจัยหนึ่งในการสร้างความรู้สึกที่ขัดแย้งหรือกระทบกระเทือนต่ออำนาจรัฐเองได้

๔. เมื่อระบบสังคมมีความสลับซับซ้อนในด้านกำนการจำแนกตำแหน่งและบทบาททางสังคมมากขึ้น ระบบการศึกษาก็จะถูกเน้นไปในด้านกำนการผลิตผู้ชำนาญเฉพาะด้านมากยิ่งขึ้น

การขยายตัวของการศึกษาทั้งในกำนปริมาณและการเน้นผลิตเฉพาะด้านมากยิ่งขึ้นนี้ ในด้านหนึ่ง ก็เป็นการตอบสนองต่อข้อจำกัดในการให้การศึกษาของสถาบันทางสังคมอื่น ๆ ที่ไม่อาจกระทำได้อย่างเต็มที่ภายใต้สภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป พร้อมกับตอบสนองต่อวิวัฒนาการของสังคมที่เพิ่มความสลับซับซ้อนมากยิ่งขึ้น

แต่ในอีกด้านหนึ่ง ก็สร้างภาพลวงตาให้บุคคลในรัฐเข้าใจไขว่เขวไปว่าระบบการศึกษาเป็นเพียงสถาบันเดียวทางสังคมที่มีภารกิจในการจัดการศึกษาเท่านั้น ยิ่งสถาบันสังคมอื่น ๆ ประสบความล้มเหลวในการหล่อหลอมบุคลิกภาพและการสร้างความยอมรับให้บุคคลเป็นไปตามที่รัฐประสงค์มากขึ้นเท่าใด โอกาสที่ระบบการศึกษาจะถูกกดดันและคาดหวังจากระบบสังคมให้มีภารกิจในการจัดการศึกษาก็มีมากยิ่งขึ้นไปอีก

๕. นอกจากนี้แล้ว ระบบการศึกษายังมีภารกิจซ่อนเร้นหรือแอบแฝงอีกมากมาย เช่น ทำหน้าที่ในการหล่อหลอมให้บุคคลมีทัศนคติและค่านิยมแบบชนชั้นกลางและชนชั้นสูง ทำหน้าที่เป็นตัวยับยั้งการหลั่งไหลของบุคคลวัยแรงงานไม่ให้เข้าสู่ตลาดแรงงานพร้อมกันคราวเดียว หากแต่ค่อย ๆ ระบายออกมา และในบางกรณียังเป็นแหล่งพักพิงของบุคคลที่ว่างงานซึ่งเข้ามาเรียนต่อในระดับการศึกษาที่สูงขึ้นด้วย

การพิจารณาระบบการศึกษาในฐานะที่เป็น “ระบบตาม” และ “ระบบนำ”

จากที่กล่าวมา จะเห็นได้ว่า สถานภาพของระบบการศึกษานั้น จำรงอยู่ใน ๒ ลักษณะคือ

๑. โดยส่วนใหญ่แล้ว ระบบการศึกษาจำรงอยู่ในฐานะที่เป็น “ระบบตาม” มาโดย

ตลอด ดังเราจะเห็นได้ตั้งแต่เรื่องของจุดกำเนิดตำแหน่งในโครงสร้างของสังคมตลอดจนภารกิจของระบบการศึกษาตามที่กล่าวมาเบื้องต้น ระบบที่เป็น “ระบบนำ” ระบบการศึกษาก็คือระบบการเมือง เศรษฐกิจ และระบบสังคมอื่น ๆ ที่สัมพันธ์กัน ระบบการศึกษามีศักยภาพเป็นเพียงอนุระบบของรัฐเท่านั้น

กล่าวให้ชัดเจนลงไปก็คือ รัฐได้ใช้ระบบการศึกษาเป็นเครื่องมือแห่งการครอบงำเพื่อให้บุคคลมีบุคลิกภาพทั้งภายในและภายนอกเป็นไปตามที่รัฐต้องการ ความเช่นนี้เป็นไปในทุกรัฐไม่ว่ารัฐนั้นจะมีอุดมการณ์แบบมาร์กซิสต์ สังคมนิยม หรือทุนนิยมก็ตามต่างก็ใช้ระบบการศึกษาให้ตอบสนองต่อความมั่นคงแห่งอำนาจรัฐทั้งสิ้น

๒. ไม่มีสังคมใดที่มีความหยุดนิ่งและมีเสถียรภาพคงตัวอยู่ตลอดไป ทุกสังคมต่างก็มีความเคลื่อนไหวและขัดกันภายในทั้งในตัวระบบการศึกษาเอง และระบบสังคมอื่น ๆ อยู่ตลอดเวลา ความขัดแย้งนี้ดำรงอยู่ทั้งในตัวระบบนั้น ๆ และปฏิสัมพันธ์กับระบบอื่น ๆ

การที่ระบบการศึกษาดำรงอยู่ในฐานะเป็น “ระบบตาม” โดยส่วนใหญ่เช่นนี้ ก็หมายถึงการที่รัฐสามารถประคับประคองหรือควบคุมรักษาให้ความขัดแย้งนี้อยู่ในกระแสที่ต่ำและอยู่ในลักษณะคงตัว กล่าวอย่างง่าย ๆ คือ รัฐ

สามารถรักษาคุลยภาพของสังคมไว้ให้อยู่ในระดับคงตัวจนความขัดแย้งที่ดำรงอยู่ภายในไม่อาจได้รับการแสดงตัวออกมาให้ถึงขั้นที่เป็นปฏิปักษ์กับตัวระบบหรืออำนาจรัฐเอง ภายใต้ดุลยภาพนี้ ระบบการศึกษาก็คือ “ระบบตาม” ที่มีหน้าที่ในสร้างดุลยภาพร่วมกับระบบสังคมอื่น ๆ นั้นเอง

แต่ระดับความขัดแย้งนี้ ไม่เป็นสิ่งที่มีความคงตัวเสมอไป อาจขึ้น-ลงได้ตามเงื่อนไขและสภาพการณ์ต่าง ๆ ที่มาบีบรัดหรือกำหนดให้เปลี่ยนแปลงไป ถ้าความขัดแย้งที่สะสมอยู่ภายในไม่ได้รับการแก้ไขไปและถูกเร่งให้ขยายตัวขึ้นสู่กระแสสูงจนสัมพันธ์กันทั่วระบบสังคม โดยที่รัฐไม่สามารถรักษาคุลยภาพในสังคมให้ดำรงอยู่ต่อไปได้แล้วก็เกิดการเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางที่เป็นปฏิปักษ์กับอุดมการณ์ของสังคมเดิม เพื่อสร้างอุดมการณ์แห่งสังคมใหม่ขึ้นมา อันหมายถึง การเปลี่ยนเป็นคุณภาพใหม่ซึ่งเกิดจากการสะสมทางด้านปริมาณของปัญหาความขัดแย้งที่ถึงจุดอิมพัลส์ที่ผ่านมานั้นเอง

ในการนี้ จะเห็นได้ว่า ระบบการศึกษาสามารถมีศักยภาพในการที่จะเป็นปัจจัยหนึ่งเพื่อสร้างความขัดแย้งร่วมกับระบบสังคมอื่น ๆ โดยอาศัยจุดอ่อนจากตัวระบบการศึกษาเองและระบบสังคมรอบข้าง อันหมายถึง สามารถเขยิบฐานะจากการเป็น “ระบบตาม” ให้ขึ้นสู่ฐานะ

ในการเป็น “ระบบนำ” ร่วมกับระบบสังคมอื่น ๆ เพื่อเปลี่ยนแปลงสังคมในทิศทางที่แตกต่างจากอุดมการณ์ของรัฐเก่า

แต่ระบบการศึกษาจะมีฐานะเป็น “ระบบนำ” ก็เฉพาะในช่วงระยะเวลาของการเป็นปัจจัยที่สร้างความขัดแย้งร่วมกับระบบสังคมอื่น ๆ เท่านั้น เมื่อระบบสังคมใหม่ที่ได้รับการเปลี่ยนแปลงไปสามารถปรับตัวเข้าสู่ดุลยภาพภายหลังการเปลี่ยนแปลงแล้วระบบการศึกษาก็จะกลายเป็นกลไกทางสังคมที่มีหน้าที่สร้างความชอบธรรมและหล่อหลอมบุคคลให้ยอมรับปรัชญาหรืออุดมการณ์แห่งสังคมนั้น ๆ ต่อไป คือ จะกลับกลายเป็น “ระบบตาม” ที่ถูกกำหนดโดยผู้กุมอำนาจรัฐอีกครั้ง ความขัดแย้งภายในตัวระบบที่ถูกคลายลงในช่วงภายหลังของการเปลี่ยนแปลง ก็จะเริ่มก่อตัวขึ้นอีกในทิศทางที่แตกต่างออกไปตามเหตุปัจจัยหรือเงื่อนไขในสภาพการณ์นั้น ๆ เป็นสำคัญ รัฐที่ชาญฉลาดก็คือ รัฐที่สามารถรักษาระดับความขัดแย้งนี้ให้อยู่ในลักษณะคงตัว

จะเห็นได้ว่า โดยธาตุแท้หรือธรรมชาติของตัวระบบการศึกษาเองแล้วก็คือ “ระบบตาม” นั้นเอง ถึงแม้จะมีโอกาสเป็น “ระบบนำ” ได้ ก็เฉพาะในช่วงของการเร่งขยายความขัดแย้งให้ถึงระดับจุดอิมพัลส์และจะต้องกระทำร่วมกับระบบสังคมอื่น ๆ ระบบการศึกษาไม่

อาจมีศักยภาพในตัวเองอย่างเพียงพอที่จะลอยตัวขึ้นมาเป็น “ระบอบนำ” ในการเปลี่ยนแปลงสังคมอย่างโดดเด่นเพียงระบบเดียว

ทิศทางในการเปลี่ยนแปลงทางการศึกษาที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงสังคม

การเปลี่ยนแปลงทางการศึกษาไม่ว่าในสังคมใด ๆ ที่ผ่านมานั้น จะมีลักษณะ ๒ ประการดังต่อไปนี้

๑. เป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นโดยความพยายามของผู้กุมอำนาจรัฐหรือผู้มีอำนาจในการจัดการศึกษา โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อปรับระบบการศึกษาให้สามารถตอบสนองและรับใช้ต่อเงื่อนไขหรือความจำเป็นทางสภาพสังคมและอุดมการณ์แห่งรัฐนั้น ๆ ให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น

การเปลี่ยนแปลงในทิศทางที่เกิดจากความต้องการหรือแนวนโยบายของรัฐนั้นจะเป็นการปรับเปลี่ยนเฉพาะในเรื่องของรายละเอียดปลีกย่อย เช่น การเปลี่ยนแปลงหลักสูตรหรือกระบวนการเรียนการสอนให้สอดคล้องกับสถานการณ์ทางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป หรือการเปลี่ยนแปลงในด้านเทคนิควิธีที่ต้องการให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ตามทิศทางที่รัฐต้องการให้มีประสิทธิภาพมากที่สุด เป็นต้น

การเปลี่ยนแปลงในรายละเอียดปลีกย่อยดังกล่าวนี้ ไม่มีผลกระทบกระเทือนต่อโครง

สร้างพื้นฐานทางสังคมหรือแนวปรัชญาและอุดมการณ์แห่งรัฐแต่อย่างใด

กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ เป็นการเปลี่ยนแปลงเฉพาะเปลือกนอกในเรื่องเทคนิควิธีของระบบการศึกษา โดยที่เนื้อแท้คือเรื่องของปรัชญาการศึกษาแล้ว ยังไม่ได้รับการเปลี่ยนแปลงแต่อย่างใด ถ้าจะเปลี่ยนก็เปลี่ยนแปลงเฉพาะในกรอบที่สอดคล้องกับปรัชญาแห่งสังคมเท่านั้น

นักการศึกษาและผู้ที่เกี่ยวข้องโดยส่วนใหญ่ มักจะแยกความหมายของ “การเปลี่ยนแปลงทางการศึกษา” ในส่วนทั้งสองนี้ไม่ออกอย่างชัดเจน ดังนั้น เวลาที่พิจารณาบทบาทของการศึกษาในการเปลี่ยนแปลงหรือพัฒนาสังคม จึงพิจารณาเฉพาะส่วนที่เป็นการเปลี่ยนแปลงในเปลือกนอกโดยขาดการวิเคราะห์ถึงการเปลี่ยนแปลงในด้านปรัชญาการศึกษาและปรัชญาของสังคมซึ่งเป็นแม่บทที่ชี้นำลักษณะการพัฒนาของสังคมว่าจะดำเนินไปสู่ทิศทางใด ทำให้ผลที่ได้จากการพิจารณาหรือการวิเคราะห์นั้นขาดความลุ่มลึกและเป็นไปอย่างผิวเผิน

ความจริงแล้ว การเปลี่ยนแปลงในความหมายนี้ดำเนินไปในตัวของมันเองอยู่ตลอดเวลา เพราะเป็นการเปลี่ยนแปลงเพื่อที่จะให้โครงสร้างพื้นฐานทางสังคมที่เป็นอยู่สามารถดำรงอยู่ต่อไปอย่างเป็นปกติได้

ความหมายของการเปลี่ยนแปลงที่แท้จริงจะอยู่ในประการที่ ๒

๒. เป็นการเปลี่ยนแปลงในด้านของปรัชญาการศึกษาซึ่งอาจจะขัดแย้งหรือไม่สอดคล้องกับปรัชญาของสังคมที่ระบบการศึกษานั้นดำรงอยู่

คำถามที่ตามมาในข้อนี้ก็คือ ระบบการศึกษามีศักยภาพในการเปลี่ยนแปลงปรัชญาและภารกิจของตนเองเพียงใด เราอาจพิจารณาคำตอบได้จากการศึกษาบทบาทของระบบการศึกษาในฐานะที่เป็น “ระบบตาม” และ “ระบบนำ” และความสัมพันธ์กับระบบสังคมอื่น ๆ ตามที่กล่าวมาแล้วข้างต้น

การเปลี่ยนแปลงที่แท้จริงจะต้องเป็นไปในเรื่องของปรัชญาการศึกษาซึ่งจะมีส่วนกำหนดต่อเทคนิควิธีและรายละเอียดปลีกย่อยในระบบการศึกษา ลำพังการเปลี่ยนแปลงในส่วนของการรายละเอียดปลีกย่อย ไม่อาจเรียกว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงที่ถึงแก่นแท้ของระบบการศึกษาแต่อย่างใด

การเปลี่ยนแปลงในความหมายนี้ อาจเกิดขึ้นได้โดย

(๑) อาศัยจุดอ่อนหรือช่องโหว่ในตัวระบบเองเพื่อนำปรัชญาการศึกษาในทิศทางที่พึงปรารถนามาใช้ โดยมีจุดประสงค์เพื่อจะให้แนวคิดหรือปรัชญาทางการศึกษาใหม่ ๆ นี้ ส่งผล

ผลให้เกิดการวิพากษ์วิจารณ์พร้อมกับตรวจสอบระบบการศึกษาที่ดำรงอยู่และท้าทายต่อค่านิยมเก่า ๆ ทางการศึกษาในสังคม ซึ่งจะมีผลกระทบต่อ การเปลี่ยนแปลงทางการศึกษาและค่านิยมของสังคมส่วนรวมในที่สุด

การเปลี่ยนแปลงที่เริ่มต้นจากการอาศัยจุดอ่อนของตัวระบบเองนี้ เกิดขึ้นได้ก็เพราะโดยความจริงแล้ว ไม่มีระบบสังคมใดที่กลไกของรัฐมีประสิทธิภาพอย่างสมบูรณ์ ทุกระบบย่อมมีช่องโหว่ในตัวของมันเอง แม้แต่ระบบการศึกษาก็มีจุดอ่อนในตัวของมันเองที่ไม่อาจกระทำการกิจของมันได้อย่างสมบูรณ์เช่นกัน

(๒) เกิดขึ้นจากการที่ปรัชญาของสังคมได้รับการเปลี่ยนแปลงไป ปรัชญาการศึกษาก็ย่อมได้รับการเปลี่ยนแปลงไปด้วย เพราะโดยธรรมชาติของระบบการศึกษานั้น เป็นเพียงอนุระบบของสังคมเท่านั้น

ส่วนปัญหาในเรื่องเกี่ยวกับเรื่องยุทธศาสตร์และยุทธวิธีในการเปลี่ยนแปลงสังคมว่าควรดำเนินไปในรูปแบบและวิธีการใด รวมทั้งมีเป้าหมายที่จะเปลี่ยนแปลงสังคมไปในทิศทางใดนั้น เป็นอีกเรื่องหนึ่งที่อยู่นอกเหนือจากขอบเขตการพิจารณาในบทความนี้

กล่าวโดยสรุป ระบบการศึกษาสามารถมีบทบาทต่อการเปลี่ยนแปลงสังคมได้ ๒ ลักษณะคือ

ประการแรก ในความหมายของการเปลี่ยนแปลงสังคมที่ยังคงรักษาปรัชญาหรืออุดมการณ์ของสังคมเดิมไว้ไม่ให้ถูกกระทบกระเทือน ระบบการศึกษามีบทบาทในด้านนี้อยู่แล้วโดยธรรมชาติของมันเอง

ประการที่สอง ในความหมายของการเปลี่ยนแปลงสังคมที่กินความถึงการเปลี่ยนแปลงปรัชญาหรืออุดมการณ์ของสังคมนั้นซึ่งจะมีผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงปรัชญาการศึกษาไปสู่ทิศทางใหม่ ระบบการศึกษามีบทบาทในด้านที่เป็นปัจจัยหนึ่งในการร่วมกันสร้างความขัดแย้งกับระบบสังคมอื่น ๆ จนถึงระดับที่สังคมเดิมไม่อาจปรับตัวเพื่อรักษาคุณภาพต่อไปได้

บทส่งท้าย : ระบบการศึกษาที่แท้จริง

การพิจารณาในเรื่อง “การศึกษากับการเปลี่ยนแปลงสังคม” นี้ นอกเหนือจากให้ความหมายของ “ระบบการศึกษา” ในฐานะที่เป็นสถาบันหนึ่งทางสังคมซึ่งเป็นความหมายปัจจุบันโดยทั่วไปแล้ว ในการมองภาพของระบบการศึกษาที่ปฏิสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงสังคม เราจำเป็นต้องมองความหมายให้กว้างออกไปในฐานะที่เป็นกระบวนการสังคมประภคิต กล่าวคือ “ระบบสังคมก็คือระบบการศึกษา รัฐก็คือโรงเรียน สมาชิกของสังคมต่างก็เป็นผู้ให้การศึกษาและเป็นผลิตผลทางการศึกษา หลักสูตรก็คือ กิจกรรมต่าง ๆ ภายในรัฐ”

ถ้าทำได้เช่นนี้ เราจะไม่จำกัดความรับผิดชอบในการเปลี่ยนแปลงสังคมโดยมอบให้เป็นหน้าที่ของระบบการศึกษาในความหมายแคบ ๆ แต่เพียงระบบเดียว หากแต่จะกระจายความรับผิดชอบร่วมกันออกไปในทุกๆ ระบบสังคมทั้งทางการเมือง เศรษฐกิจ สื่อสารมวลชน วัฒนธรรม ฯลฯ ทุกอาชีพและทุกกลุ่มชนในสังคม และต่างก็ร่วมกันประสานในการเปลี่ยนแปลงสังคมให้สามารถดำเนินไปสู่ทิศทางที่พึงปรารถนา

เพราะโดยความจริงแล้ว กิจกรรมและสภาพแวดล้อมทางสังคมต่าง ๆ ที่ดำเนินอยู่ในระบบการเมือง เศรษฐกิจ สื่อสารมวลชน ครอบครัว ฯลฯ ดังที่เป็นอยู่ในปัจจุบันนี้ คือ *หลักสูตรแอบแฝงหรือหลักสูตรซ่อนเร้น* ที่มีอิทธิพลในการครอบงำบุคคลมากกว่าหลักสูตรที่ถูกกำหนดขึ้นในระบบการศึกษามากมายนัก การหวังให้รั้วแคบ ๆ ของโรงเรียนเป็นบ่อปรกการที่คอยขวางกั้นอิทธิพลและค่านิยมจากสังคมภายนอกแต่เพียงอย่างเดียว นั้น จึงนับเป็นเรื่องที่เลื่อนลอยและไม่สอดคล้องกับความเป็นจริง ยิ่งกว่านั้น ครูและบุคลากรทางการศึกษาต่าง ๆ ก็ล้วนแต่เป็นผลิตผลทางสังคมเก่าทั้งสิ้น ในส่วนของตัวระบบการศึกษาเองก็มีค่าเป็นเพียงอนุระบบที่ต้องคล้อยไปตามระบบใหญ่ทางสังคม

แม้ในการพิจารณาบทบาทของระบบการศึกษาดังที่กล่าวมาข้างต้นทั้งหมด ระบบการศึกษาในความหมายแคบ ๆ ดังกล่าวก็ไม่อาจเป็นปัจจัยหลักในการเปลี่ยนแปลงสังคมได้เพียงปัจจัยเดียว ยังต้องกระทำร่วมกับระบบอื่น ๆ ของสังคม

เมื่อเป็นเช่นนั้น เราควรจะทำอย่างไรให้พ้นออกไปจากความหมายแคบ ๆ ของระบบการศึกษาดังที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน แล้วขยายวงให้กว้างออกไปในทุกระบบสังคม สร้างความสำนึกรับผิดชอบในการจัดการศึกษาให้แก่ทุกสถาบันในสังคม ปฏิเสธแนวความคิดที่จะโยนภารกิจในการจัดการศึกษาให้แก่ “สถาบันการศึกษา” เท่านั้น เลิกกระทำตนเป็นนักวิชาการผ่นหวาน

ที่คอยแต่ “คาดหวัง” ในศักยภาพของระบบการศึกษาอย่างโดด ๆ ว่าจะสามารถเปลี่ยนแปลงสังคมไปในทิศทางที่แตกต่างจากเดิมได้

การศึกษาจะมีบทบาทในการเปลี่ยนแปลงสังคมไปในทิศทางที่แตกต่างจากเดิมได้ก็ต่อเมื่อเราได้ประสานสัมพันธ์ภารกิจในการเปลี่ยนแปลงของระบบการศึกษาเข้ากับระบบอื่น ๆ ของสังคมจนกลายเป็น “ระบบการศึกษาที่แท้จริง” แล้วเท่านั้น ตราบใดที่เราไม่อาจคาดหวังให้โรงเรียนเป็นแหล่งขวักกันค่านิยมในทางไม่ดีจากสังคมภายนอกแต่เพียงแหล่งเดียวเราก็ไม่อาจคาดหวังให้ระบบการศึกษาทำการเปลี่ยนแปลงสังคมไปสู่ทิศทางที่แตกต่างจากเดิมได้แต่เพียงระบบเดียวเช่นกัน